

## ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ СЕЛІВАНОВ (1945-2007)

В. М. Селіванов

### ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ПРАВОЗНАВСТВА І ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ (АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ ПІДРУЧНИКА НІМЕЦЬКОГО ПРОФЕСОРА)\*

\* Циппелиус Райнгольд. Юридична методологія. Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів Р. Корнути. – К.: Реферат, 2004. – 176 с.

Одним зі стратегічних напрямів демократичної трансформації українського суспільства, який знайшов своє відображення у Конституції України, є створення правової, соціальної держави як форми організації та функціонування українського громадянського суспільства. Відомо, що громадянське суспільство, яке «успадковане» Україною від колишнього СРСР, фактично повністю поглиналося державою, «було атомізованим, розрізненим і роз'єднаним політично та психологічно, нездатним діяти спільно, усвідомлено та скоординовано. А значить, ефективно протистояти негативним процесам і тенденціям, що наростали в економіці, політиці та інших сферах» (Прорив до громадянського суспільства. Володимир Литвин, Голова Верховної Ради України // *Голос України*. – 2005, 26 січн.). У цьому суспільстві діяв принцип: інтереси пересічної людини як суб'єкта права мали підпорядковуватися державним інтересам або ж принаймні не протирічити їм. Безумовно, це сприяло формуванню у радянському суспільстві системи тоталітарної влади, функціонування якої породило певний мікроклімат, за умов якого люди виконували мовчки усі урядові вказівки. Саме тому суттю сучасної політичної реформи в Україні має стати деконцентрація державної влади, ліквідація монополії кланово-владних централізованих структур на її реалізацію, надання можливостей органам державної влади, як зазначає О.О.Мороз, «... бути нарешті владою для людей, а не владою над людьми» (Бути владою для людей, а не над людьми. Інтерв'ю Голови Верховної Ради України Олександра Мороза журналу «Віче» // *Віче*. – 2006. - № 21 – 22. – С.5). «Попередня система влади – наголошує О.О.Мороз, - себе скомпрометувала настільки, що навіть тодішній президент збагнув: «Триматися за цю систему – означає програти все, більше того, бути залежним від настрою однієї людини, яка, замінивши його на посаді, хтозна-як

скористається стосовно попередника одержаними владними інструментами». (Мороз О. Що приховується за суперечками... // *Голос України*. – 2006, 16 грудн.).

У громадянському суспільстві людина не тільки визнається передусім державою найвищою соціальною цінністю, а й сама має свідомо визнавати свої обов'язки перед суспільством, зокрема, в особі держави, не порушувати права і свободи інших людей. Держава ж зобов'язана утверджувати і забезпечувати законні права та свободи людини та громадянина. Сьогодні це закріплене в Основному Законі, зокрема, України і має стати сутністю української вільної правової держави, основою суспільного ладу. Безперечно, таке проголошення і конституційне закріплення в умовах сьогодення України відображає не стільки реальну соціальну дійсність, скільки прагнення й орієнтацію руху українського суспільства. Передусім ідеться про створення в Україні таких політичного режиму і юридичного порядку, які ґрунтувалися б на засадах соціально орієнтованого ринкового господарства, принципі балансу розмежування та взаємодії приватно і публічно-правових основ суспільного ладу (Див. зокр.: Рабінович П. Приватне і публічне у природному праві та законодавстві // *Вісник Академії правових наук України*. – 2004. – № 3. – С.3 – 15; Мисник Г.А., Мисник Н.Н. Публичные и частные интересы в экономическом праве // *Гос. и право*. – 2006. - № 2. – С.29 – 32; Черемных И.Г. Сочетание публично-правовых и частнопровых аспектов в правовой природе института российского нотариата // *Гос. и право*. – 2006. - № 3. – С. 37 – 45). Саме це і є певною передмовою досягнення, на підставі і в межах правового закону, оптимального співвідношення між саморегулюванням суспільних процесів та їх державною формою організації і управління. На основі досягнутої рівноваги, зокрема, між економічною ефективністю суспільного виробництва та соці-

льною справедливістю розподілу його результатів – матеріальних і духовних благ можна лише, як видається, забезпечити консолідацію українського суспільства, розвиток суспільної свободи. Як наголошує Президент України В.А.Ющенко: «Свобода об'єднала Україну, і ця свобода призначена для кожного» (Телезвернення Президента Віктора Ющенка до Українського народу з нагоди Дня свободи 22 листопада 2006 року // Урядовий кур'єр. – 2006, 24 лист.).

Суспільна свобода є важливою передумовою становлення вільної, творчої особистості, розвитку в Україні громадянського суспільства, не узурпованою тоталітарною державною владою. Саме звідси, як видається, можливе забезпечення оптимального співвідношення між свободою волі індивіду та юридичною рівністю людей, їх правами, обов'язками та відповідальністю. По суті, йдеться про підвалини суспільних відносин, підґрунтям яких мають бути моральні засади пріоритетності природних інтересів, прав і свобод людини перед державою – офіційним представником і захисником загальних інтересів суспільства, забезпечувачем політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності суспільного життя. (Див. зокр.: Пономаренко Е.В. Естественные права и свободы человека: проблемы реализации // Правовая политика и правовая жизнь. – 2006. – № 3. – С. 16–26).

Права людини, як видається, - це основа змісту суспільної свободи. Тому і захист прав людини - це, по суті, захист суспільної свободи. Невипадково Українська Гельсінська спілка з прав людини заснувала щорічну премію за найбрутальніше порушення прав людини – «Будяк року», так звану антипремію. Цією антипремією «нагороджуватимуться» окремі посадовці та організації, які вони представлятимуть, за найганебніше порушення прав і основних свобод людини в Україні.

Але захист прав людини і, відповідно, суспільної свободи передбачає, обов'язково, установлення в суспільстві певного порядку, що припускає зокрема, ухвалення не просто «кількісно нового» законодавства, яке регулювало б відносини свободи, а законодавства, котре було б адекватним сучасним історичним реаліям, у тому числі і незалежній Україні, функціонування і зміцнення якої має відбуватися передусім на засадах нової правової культури, яка не виключає до речі поваги до держави та її чинного права, і у напрямі, відповідно до Основного Закону, демократичної трансформації. А це зумовлює необхідність існування, зокрема, спеціального закону про закони і законодавчу діяльність в країні. (Див.: Ющик О. Створімо систему координат, щоб позбутися супе-

речностей. До проблеми правового регулювання законодавчої діяльності // Віче. – 2006 - № 23 - 24. – С.21 – 23; Михайлюк О. Права і свободи – до кодексу! // Там само. – С. 24 – 26). Безперечно, це передбачає передусім новий пізнавальний інструментарій, серед нього, юридичну методологію і теорію, які би враховували як особливості України, так і загальнолюдські закономірності суспільного розвитку.

Проголошення незалежності України, прийняття її Основного Закону, практика реалізації його норм, перехід до парламентсько-президентської форми правління актуалізували питання демократичної трансформації «успадкованих» від колишнього СРСР суспільних відносин, зокрема їх політичної та правової систем, розроблення і здійснення політичної і правової реформ. (Див. докладн.: Цвік М., Жук Н. Динаміка президентської влади в Україні // Вісник Академії правових наук України. – 2006. - № 3. – С. 33 – 44). Як відомо, головна мета останніх обумовлена конституційними положеннями, згідно з якими людина визнається найвищою соціальною цінністю, а зміст і спрямованість діяльності держави визначаються ступенем утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Людина є основною складовою, більше того, причиною розвитку громадянського суспільства та відповідної правової держави, яка (людина), по суті, визначає врешті-решт функції, повноваження і відповідальність існуючих гілок державної влади. «Важливим системоутворюючим чинником українського суспільства, - наголошують професори Шемшученко Ю.С. і Бабкін В.Д., - є людина як найвища соціальна цінність... (Шемшученко Ю.С., Бабкін В.Д. Юридична наука України на сучасному етапі // Правова держава. Випуск 16. – К.: 2005. – С.7). Безумовно, це вимагає переосмислення сутності юридичного режиму взаємовідносин між державою і громадянином, що традиційно, зокрема, за часи радянської влади, ґрунтувався на ідеологічних принципах «політика передусім», «домінування держави над людиною» тощо.

Посилення ролі людини в сучасних суспільних, зокрема юридичних, відносинах, де держава родовжує бути однією з основних сторін цих відносин, потребує подальшого вивчення можливостей застосування в наукових юридичних дослідженнях, у тому числі і прогностичного спрямування, (див. докладн.: Горбатенко В. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. – К., 2006), сучасних методологічних підходів. Саме завдяки реалізації їх багатогранних, багатоглибких можливостей у процесі дослідження теперішніх державно-владних су-

пільних відносин в Україні і закономірностей вітчизняної, зокрема системи права, можна істотно підвищити результативність цих досліджень.

Нині контури бажаної соціально-владної організації суспільних відносин в Україні можна передбачити лише в загальних рисах, використовуючи при цьому як власний теоретичний і практичний досвід, так і досвід сучасних цивілізованих країн, що передбачає розширення, зокрема, порівняльно-правових досліджень у нашій країні й особливо досліджень, присвячених пізнанню методологічних проблем юридичної науки, таких її важливих складових, як державознавство і правознавство. (Див.: Тацій В.Я. Методологічні проблеми правової науки на сучасному етапі державотворення // Правова держава. Випуск 16. – С. 17; Кресін О., Редькіна О. Порівняльне правознавство на пострадянському просторі – перспективи розвитку // Право України. – 2006. – № 7. – С.145 – 146.). Відомо, що проникнення будь-якої науки у глибину істини предмета, який вивчається, у великій мірі пов'язане з рівнем розвитку її методологічної основи. Методологічна оснащеність науки, точність методів наукових досліджень допомагає дослідникам відшукувати нові шляхи пізнання процесів і явищ, що вивчаються, їх адекватного відображення в системі наукових знань. Можна нагадати думку великого Гете І. В., яку він висловив щодо питання методів пізнання. «Зміст без методу веде, – писав він, – до фантазерства, метод без змісту – до пустого мудрування» (Гете І.В. Избр.фил. произв. – М., 1964. – С.151).

Перехід будь-якого державно упорядженого суспільства на певний рівень його розвитку передбачає передусім переоцінку багатьох його ідейних і, зокрема правових, цінностей, їх нове переосмислення в світлі історичного досвіду, набутого людством на даний час. І суспільна свідомість за таких умов «інстинктивно спрямовує свої погляди на джерела і шукає там знамення». (Цит. за: Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. /Пер. с англ. – М., 1994. – С. 8, 523)., щоб сформувати собі новий ціннісний дороговказ. Як видається, і сучасний, абсолютно необхідний, критичний аналіз історії права та держави, в тому числі радянських, як і руху радянської юридичної науки, безумовно, слід проводити з урахуванням стану конкретно-історичних матеріальних і духовних умов становлення та функціонування державно упорядженого суспільства, зокрема радянського.

Що ж до методу «сліпого», огульного, а іноді навіть і кон'юктурного запозичення та перенесення на національний ґрунт світового досвіду модернізації соціальних, зокрема владних відно-

син, який іноді застосовується, зокрема в сучасній Україні, особливо, коли спочатку приймаються ті чи ті державні рішення, а потім уже усвідомлюються зміст і сутність тих відносин, які мають бути врегульовані, то, як видається, він нерідко стає одним із самостійних джерел значних непрогнозованих труднощів перехідного періоду, поглиблення кризових явищ у суспільстві, зубожіння людей. Тому необхідно передумовою розвитку сучасних національних юридичної науки і практики, теоретичного обґрунтування цілей і шляхів їх досягнення в процесі правового, демократичного руху, зокрема українського, суспільства є удосконалення методології наукового пізнання і перетворення реальної державно-правової дійсності.

Як свідчить світовий досвід суспільного розвитку та й наш власний досвід розбудови суверенної державності України, вирішення актуальних теоретичних і практичних проблем демократичної трансформації суспільства, зокрема державотворення і юридичного нормотворення в ньому, передбачає передусім здійснення важкої, кропіткої, але необхідної інтелектуальної роботи щодо виявлення і вирішення ключових для юридичної науки, а це означає для суспільства, зокрема, методологічних проблем, спрямованих на забезпечення потреб теорії та практики суспільствотворення.

Методологія юридичної науки набуває нині (як, до речі, і завжди за часи існування державно упорядженого суспільства) значну культурну цінність і має для сучасного суспільного руху, як видається, більше значення, ніж навіть відкриття природничо-наукового характеру, хоча вона, безумовно, не повинна відриватися від природознавства. Юридична наука безпосередньо зачіпає потреби і інтереси людей, на які державні рішення спрямовані і зміст яких має бути в подальшому реалізованим за допомогою юридичного інструментарію. Саме тому зазначені потреби й інтереси мають бути своєчасно та всебічно відображені у вироблюваних і тих, що приймаються на основі державної політики рішеннях, у тому числі юридичних. Відомо, що важливим критерієм оцінки ефективності державної політики демократичної трансформації суспільних відносин є задоволення людських потреб та інтересів. Слушно зазначає А.К.Кінах, що інтегральним показником якості й ефективності державної політики мають розглядатися, зокрема, «...показники зростання рівня реальних доходів громадян, реальних зарплат і пенсій, показник створення нових робочих місць на своїй території...» (Цит. за: *Королюк В.* Анатолій Кінах: «Послідовно захищати загальнонаціональні інтереси» // *Голос України.* – 2006, 19 грудня).

Методологія наукового пізнання, якщо говорити про правову і державну дійсності, то методологія державотворення і правотворення відіграє значну роль у сприйнятті нових змін реальної соціальної дійсності, в тому числі у сфері державно-юридичних відносин в Україні. Методологія пізнання та перетворення сучасних українських держави і права, ґрунтуючись на результатах попередніх теоретичних досліджень, дає нам новий погляд на розуміння даних явищ, їхньої реальної сутності, їхнього колишнього, сучасного і майбутнього. Цим методологія сприяє розвитку теорій держави та права, їх практики, в тому числі трансформації й удосконалення. Тобто методологія є необхідною передумовою розвитку сучасних вітчизняних юридичної науки і практики, теоретичного обґрунтування цілей і шляхів їх досягнення у процесі правового, демократичного руху українського суспільства. Демократію неможливо впровадити в життя лише за рахунок адміністративних методів. Сьогодні загально визнаним виміром змісту демократії, як певної форми політичної організації суспільства, є визнання народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади, наявність у суспільстві загального виборчого права, виборність (безпосередньо або опосередковано) органів усіх гілок державної влади, рівноправність усіх громадян, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, прав меншості на власний погляд, що знаходить своє відображення у пануючих у суспільстві принципах конституціоналізму. Демократія в її сучасному розумінні, як це доводить історичний світовий політичний досвід, є найбільш сприятливою (але в принципі не єдиною) формою забезпечення свободи особи у вигляді визначення її конкретних суб'єктивних прав, обов'язків і відповідальності, які мають доповнюватися цілісною системою гарантій, серед них адекватною та дійовою системою права і законодавства. Тобто, як процеси демократизації несумісні з поширенням авторитарної державної влади на недержавну сферу життєдіяльності суспільства, приватного життя окремої особистості, так і демократизацію не можна визначати як процес заперечення держави щодо її регулюючого впливу на суспільство, забезпечення його загального блага, найвищої соціальної цінності, якою є людина. Конституційна норма про людину, її життя і здоров'я, чесність і гідність, недоторканість і безпеку як найвищу соціальну цінність, як загальне суспільне благо, що має забезпечуватися, зокрема, державою є незаперечним для демократії. Йдеться про форму політичної організації суспільного буття, що зароджується і розвивається в Україні на базі певних

соціальних цінностей, які мають для суспільства відкритий характер.

Удосконалення методології наукового пізнання і перетворення реальної державно-правової дійсності має розглядатися як одне з важливих завдань юридичної науки. Невипадково розроблення методології юридичних досліджень відноситься нині до фундаментальних проблем української юридичної науки, яка (методологія) має розглядатися під кутом зору демократичної трансформації українського суспільства, спрямованості всіх реформ передусім на людину. (Див. докладн.: *Шемшученко Ю.С., Бабкін В.Д.* Юридична наука України на сучасному етапі // *Правова держава*. Вип. 16. – К., 2005. – С. 5-9; *Тацій В.Я.* Методологічні проблеми правової науки на сучасному етапі державотворення // Там само. – С. 10-18).

Як відомо, «успадкованими» Україною від колишнього СРСР були не тільки реальні, зокрема держава і право, а й юридична наука, її загальна теорія держави і права та її методологія. Радянська юридична наука, як, по суті, і все суспільствознавство, з позиції свого об'єкта та предмета дослідження обґрунтовувала, виправдовувала, підтримувала і захищала інтереси тогочасної адміністративно-командної системи державної влади, господарювання та управління. Методологічна ж функція суспільствознавства майже не хвилювала тодішню владну еліту, як не хвилював і стан методологічного розвитку юридичної науки, що у суспільстві, в якому панували, в найкращому випадку, неправові закони, була, по суті, непотрібною, з погляду прогнозування правового напрямку суспільного руху.

Усі методологічні проблеми радянської, зокрема, юридичної науки були негласно, але огульно зведені до марксистських світоглядних проблем. Для деяких науковців-правників, серед них поважних, але непомірно владослухняних, а тому занадто «задемократизованих» під існуючі політичні мірки, це відіграло роль відповідного гасла, і даний напрямок досліджень перетворився у своєрідне табу (Див.: *Марченко М.М.* Юридическое образование в современной России: состояние и перспективы развития // *Правоведение*. – 1999. – № 3. – С.227). Як наслідок – маємо те, що маємо – гори макулатурної літератури «і, – як зазначає член-кореспондент РАН Керімов Д.А., – одиниці серйозних фундаментальних досліджень, без яких і прикладні розробки поступово спустошуються і, врешті-решт, умирають» (Цит. за: *Добрынин Н.М.* К вопросу о методологии исследования феномена российского федерализма // *Право и политика*. – 2004. – № 1. – С. 13).

Така ж ситуація спостерігається нині і в Україні. (Див.: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції «Проблеми методології сучасного правознавства», 9-10 жовтня 1996 р. – К., 1996. – С.20; Рекомендації міжнародної наукової конференції «Методологічні проблеми правової науки», 13-14 грудня 2002 р. – Х., 2002. – С.3).

Щодо сьогодення України, то проголошені Конституцією України 1996 року принципи ідеологічного плюралізму й світоглядної свободи людини не означають невизначеності суспільного, серед нього правового, світогляду, методологічного анархізму, перетворення юридичної науки на механічну просту суму знань, взятих з різноманітних галузей суспільного життя і з різних наук (Див. Рабинович П. Філософія права: деякі наукознавчі сюжети // Вісник Академії правових наук України. – 2003. - № 4. – С.10). Навпаки, це вимагає передусім, з одного боку, визнання правомірності об'єктивної наявності різноманітних методологічних підходів і методів до пізнання та розв'язання існуючих правових проблем розвитку державно упорядженого українського суспільства, а з іншого необхідності синтезу конкретно-наукового юридичного та соціально-філософського підходів і методів до пізнання сутності природи та змісту права і держави як соціальних феноменів. Філософські підходи і методи сприяють осягненню цілості права і держави як єдиних соціальних явищ, а також самої юридичної науки як певної цілості. Слушно зазначають в даному контексті професори Бабкін В.Д. і Шемшученко Ю.С., що «сучасна методологія юридичного пізнання виходить з того, що право – це не тільки юридичний, а й соціальний феномен, на який впливає економіка, політика, мораль, культура. Тому всебічне пізнання права, поглиблене проникнення в його складні явища та процеси неможливі у рамках юридичного догматизму» (Шемшученко Ю.С., Бабкін В.Д. Юридична наука України на сучасному етапі // Правова держава. Вип. 16. – С.7).

Осереддям зазначених єдності та цілості є людина. Саме тому сьогодні йдеться про необхідність застосування в юридичних дослідженнях сучасних філософії, логіки, гносеології та онтології. Розвиток філософії пізнання та соціології, їх застосування в сучасній юриспруденції обумовлений не тільки різноманітними суспільними пізнавальними потребами, а й реальною наявністю відносно самостійних об'єктів (предметів) пізнання – права і держави, зокрема її законодавства, що почали нині відігравати в українському суспільстві дещо іншу роль, ніж це було за часів радянського політичного режиму, і тому потребують нової методології пізнання, яка була

б адекватна теперішнім соціальним реаліям. Окрім цього, це в значній мірі зумовлено необхідністю вироблення сучасних правової культури, суспільного світогляду, зокрема, правової свідомості, що відповідав би історичним умовам і обставинам суспільного розвитку України і, головне, мав би людський вимір.

Проте зазначимо, що особливістю сучасного стану української юридичної науки, з гносеологічного погляду, є все ж певна невизначеність її методологічних і теоретичних підвалин та установок. Традиційні дослідницькі підходи до наукового аналізу державних і юридичних явищ і процесів, що ґрунтувалися виключно на принципах марксистсько-ленінської філософії, яку, по суті, звели до монізму, за умов нестандартної економічної і соціально-політичної ситуації у суверенній Україні стали виявляти певну наукову обмеженість. Окремі з них за рівнем своєї пізнавальної здатності не встигають за динамікою радикальних суспільних перетворень, інші стають інструментом, за допомогою якого видається за дійсне те, що існує тільки в уяві або до чого є лише прагнення, і не більше.

На тлі зазначеного, підручник проф. Циппеліуса Р. «Юридична методологія» привертає до себе значну увагу. Проф. Циппеліус Р. доводить, що визнаючи шлях мислення до істини і забезпечуючи цей рух відповідними в конкретно-історичний час засобами пізнання, методологія будь-якої науки, в тому числі юридичної, є не менш важливим і цінним результатом наукових досліджень, ніж уже здобуті за її допомогою інші онтологічні знання, які мають розглядатися певною передумовою подальшого пізнання явища, що досліджується, в нашому прикладі – процесів державотворення та юридичного нормотворення. По суті, методологія юридичної науки, як певна форма світоглядного підходу до дослідження конкретного об'єкта (предмета) реальної державної та юридичної дійсності, яким можуть і мають бути і сама юридична наука (її місце і роль у загальній системі знань), і її метод, є певним інтелектуальним засобом переходу від конкретно-історичної епохи до іншої.

На основі зрозумілого, а тому – контрольованого підходу, автор намагається дати відповідь на сакраментальне питання, «Що таке право?», тим посприяти поживавленню діалогу, як він наголошує у передмові до українського видання, між культурами наших країн. І хоча пан Циппеліус Р. у цій книзі підходить до права як до правил, що регулюють поведінку людини (§ 1), він розглядає цю поведінку як результат свідомого волевиявлення людини, коли мотивація остан-

ньої, ґрунтуючись на покладених на цю людину певних обов'язків, не обмежується зовнішніми нормами бажаного, з погляду законодавця, наявного, як зазначав ще І.Кант, а керується в житті так званими внутрішніми цінностями, нормами, що «мусить бути». (С.12). Тому і в демократичному суспільстві, яке має намір побудувати Україна, державне управління не означає ухвалення та реалізацію будь-яких рішень, що спрямовані на упорядкування суспільних відносин, а передусім справедливих, правових, які відображають реальні потреби й інтереси людини, якщо вони не порушують права і свободи інших людей. (Див.: Справедливість и развитие. Доклад о мировом развитии 2006. – М.: 2006. С. – 6 – 8). Інакше, ми знову повернемося до тоталітарного суспільства, де влада намагалася керувати всіма процесами – і природними, і соціальними. У цьому плані слушно, як видається, зазначає академік НАН України Тацій В.Я., що «... заперечення деяких учених проти запровадження в науковий обіг таких понять, як «правовий закон», «неправовий закон», «правозаконність», що міцно утверджуються в загальній теорії держави та права», є яскравим прикладом необґрунтованого консерватизму у сфері юридичного регулювання суспільних відносин (Тацій В.Я. Методологічні проблеми правової науки на сучасному етапі державотворення // Правова держава. Випуск 16. – С.14). Зазначена ідея становить основу думки п. Циппеліуса Р., що правники у демократичному суспільстві покликані захищати права і свободи людини і мають авторитет лише тоді, коли доводять цю якість.

Автор справедливо відштовхується від думки, що мотивація – це складний процес спонукання людини до здійснення тих чи тих діянь, який потребує аналізу як зовнішнього середовища, в якому знаходиться індивід, так і глибокого аналізу внутрішньої структури людини. Нормативний аспект права, пов'язаний з владними наказами держави здійснити певну дію чи втриматися від неї, - важливий аспект юридичного регулювання людської поведінки, бо інакше не можна оцінити роль державної влади у процесі організації суспільних відносин. Але дослідник справедливо розглядає зазначений аспект права лише як один із можливих, пов'язаний з іншими і спрямований на упорядкування соціальної взаємодії, наприклад, як норми, пов'язаної, зокрема, з мораллю, в тому числі зі справедливістю, порядністю тощо. Характеризуючи поведінку людини, І.Кант писав, що: «Хоча вона (людина – В.С.), як розумна істота, бажає мати закон, що

визначав би межі свободи для всіх, але її користюлюбна тваринна схильність спонукає її, де це необхідно для неї, робити для себе винятки» (Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане. 1784 // Сочинения. В 8-ми т. – Т.8. – М.: 1994. – С.19). Ця думка повинна сьогодні бути використана при аналізі існуючого юридичного порядку, який зумовлюється, зокрема, рухливою, суперечливою природою поведінки людей, які, з одного боку, відстоюють ідею упорядкованості соціального буття, зумовлену об'єктивною потребою виживання, а, з іншого, схильні діяти супроти вимог порядку, свавільно. (Див.: Бачинин В.А. Природа правовой реальности // Право и политика. – 2004. – № 2. – С.5). Але цей порядок, який нині забезпечується передусім державою, спрямовується на гарантування всім людям, в тому числі громадянам України, їх законних прав і свобод.

Наголосимо, що книга німецького ученого «Юридична методологія» – це логічне продовження його видань в Україні з предмета «Правознавство». У 2000 році у видавництві «Тандем» вийшла його книга «Філософія права» за сприяння Міжнародного фонду «Відродження», яку з повною підставою можна розглядати як передумову для «Юридичної методології».

Головне, що в цих книгах автор розглядає право, по-перше, як багатоаспектне соціальне явище, де юридичний, дуже важливий, особливо в наші дні, аспект становить лише один з можливих, і, по-друге, у людському вимірі.

Структура змісту тексту виправдана. Автор починає підручник з розкриття поняття права та його функції в суспільстві (розділ I, с.10-420). Потім зупиняється як правник на його юридичному аспекті (Розділи 2-4, с.43-153) і закінчує свій аналіз сучасною проблематикою – інформатизацією чинного права (Розділ 5, с.154-162). Усі розділи підручника пов'язані між собою й утворюють певну цілісність.

Закінчуючи свої міркування, зумовлені передусім рецензуванням книги проф. Циппеліуса Р., хотілося б лише зазначити, що дана праця як дослідження *sui generis* не вільна, певна річ, від окремих спірних положень і суджень полемічного характеру. Проте не вони визначають цінність даного підручника, що в цілому збагачує світове правознавство, в тому числі і вітчизняне, і буде дуже корисним у практиці вітчизняного державотворення та правотворення, зокрема розроблення державної стратегії розвитку України, її правової системи.